

українських земель у складі Угорського королівства, але ця програма була відкинута Угорським сеймом, а її автор позбавлений депутатського мандата. 18 лютого 1867 р. в Угорському сеймі був урочисто оголошений указ імператора Франца Йосифа про відновлення правової та історичної самобутності Угорського королівства. Угорський сейм ухвалив низку законів, які відновлювали й зміцнювали централізацію на території королівства. Одночасно парламент заперечив визнання якихось особливих прав національним меншинам. Українці в Угорщині були витіснені зі сфери політичного життя й могли підтримувати свою національну ідентичність лише в культурно-просвітній сфері, долаючи офіційну політику мадяризації⁴⁷.

Перша світова війна внесла корективи в австрійську національну політику, посилила увагу офіційного Відня до українців. Уже в перші місяці війни Відень погодився на формування в Галичині добровільного українського військового з'єднання — Легіону українських січових стрільців, однак при цьому, не будучи певним в остаточних намірах українців, суттєво обмежив його чисельність. Подібним було ставлення урядових структур до гуцульсько-буковинського добровільного корпусу. Серйозна робота була проведена центральним урядом і намісництвами західних провінцій Австрії з улаштування побуту українських біженців з Галичини і Буковини. Водночас австрійське зовнішньополітичне відомство в 1914 р. санкціонувало переслідування українців, запідозрених у москвофільстві, жертвами якого стали й чимало проавстрійськи налаштованих українських діячів. Під час війни в Австрії обговорювалося питання «українського коронного краю», однак ця ідея не була реалізована⁴⁸.

2. Конституційно-парламентські практики

Перший досвід роботи в австрійських представницьких органах був наслідком уніфікації правової системи, в ході якої в Галичині на зразок інших країв створено Галицький становий сейм. Права сеймів в інших провінціях були зведені до мінімуму — обговорювати, як виконати розпорядження виконавчої влади, передусім щодо збору податків, висилати узгоджені з губернатором адреси до Трону. Порівняно з сеймами в Речі Посполитій Становий сейм був пародією самоуправління. Його законодавчу базу склали цісарські ординації з 1775-го, 1782-го і 1817 р.; у 1787 р. вийшов закон про представництво Буковини. Представництво в сеймі мали: 1) магнати, архієпископи і єпископи всіх обрядів (у 1817 р. духовенство виділено в окремий стан); 2) шляхта (землевласники, що сплачували не менше 75 злр. податку на рік); 3) представники міст (2 від Львова). Виконавчим органом сейму був Становий виділ. Керував його роботою губернатор, наділений правом розпуску. Робочою мовою засідань була польська, кореспонденція з центральною владою велася

німецькою. Відносну активність Становий сейм розгорнув на початку 1790-х рр., беручи участь у розробці конституційного проекту для Галичини «*Charta Leopoldina*»⁴⁹. До завершення наполеонівських війн сейм не збирався. Лише в 1815 р. справа галицької конституції актуалізувалася, оскільки після зовнішньополітичних уроків Відень намагався здобути симпатії поляків. У 1817 р. діяльність Галицького станового сейму було відновлено, однак реальної влади він не здобув. Лише напередодні революції 1848 р. сейм активізувався, обговорюючи проекти скасування панщини. Українці в сеймі були представлені греко-католицьким митрополитом; сеймові дискусії не викликали їх уваги.

Перетворення Габсбурзької держави в конституційну монархію започаткувала революція 1848 р. Заворушення з національним підтекстом ставили уряд перед дилемою: обмежувати владу монарха сильними центральними органами влади чи йти назустріч національно-автономістським домаганням, наражаючись на небезпеку децентралізації. 25 квітня 1848 р. уряд оголосив так звану Квітневу конституцію (перед тим було ухвалено конституцію для Угорщини)⁵⁰, однак вже у травні цісар Фердинанд I призупинив її дію й оголосив скликання однопалатного парламенту для ухвалення нової конституції. Вибори відбувалися на підставі ординації, в якій мандати поділено пропорційно до чисельності населення (один припадав на 50 000 мешканців). Мешканці Галичини з Буковиною обирали 108 депутатів, з них 10 — у міській курії⁵¹.

Через брак конституційних традицій вибори характеризувалися непередбачуваністю, народ «не розумів їх цілі і боявся, щоб депутати не підписалися за повернення скасованої панщини»⁵². З усіх провінцій Галичина і Буковина обрали найбільше селян і священиків (з 29 галицьких українців 17 були селянами, 9 — священиками, 3 — світськими інтелігентами), які не володіли німецькою мовою. Уже через необхідність перекладу священикам доводилося «опікати» селян. Про роль, яку австрійські урядовці відводили українському й селянському представництву, свідчили спроби губернатора Ф.Стадіона керувати його голосуванням. Більшість українських депутатів увійшли до проурядового угруповання. Надії на уряд посилювалися з усвідомленням того, що парламент не виконає основної вимоги українців — поділу Галичини⁵³. У парламенті (в жовтні 1848 р. переніс діяльність до Кромержа в Моравії) було сформовано більшість навколо проекту конституції, який, акцентуючи на збереженні історично усталених меж земель, передбачав їхній поділ на національні повіті⁵⁴. Однак новий імператор Франц Йосиф розпустив парламент до ухвалення конституції. В 1849—1851 рр. в Австрійській державі діяла так звана октройована (дарована) конституція, в якій проголошувались обмежені конституційні свободи⁵⁵.

Остання спроба перетворення Габсбурзької монархії на цілість здійснена після скасування 31 грудня 1851 р. октройованої конституції, по-

ставила імперію на грань катастрофи. Це спонукало уряд до конституційних експериментів⁵⁶, які тривали в 1860–1867 рр. 20 жовтня 1860 р. Франц Йосиф видав Жовтневий диплом — декларацію наміру конституційних реформ. Його ідея полягала у визнанні опертої на історичному праві індивідуальності «країв і народів» задля збереження цілісності держави⁵⁷. Конституція 1861 р. (цісарський патент від 26 лютого) відкоригувала Жовтневий диплом у централістичному напрямі⁵⁸. Лютневий патент ввів у життя «основний закон» про парламентські представництва; зі змінами при перетворенні Габсбурзької монархії в дуалістичну він визначав внутрішньодержавні відносини до розпаду Австро-Угорщини. Лютневий патент відкрив перед так званими історичними народами можливості самоуправління, позиції ж інших, у тому числі українців, опинилися в залежності від крайових представництв⁵⁹.

Реформи 1860-х рр. завершилися створенням дуалістичної Австро-Угорської монархії, що було закріплене Грудневою конституцією — сімома «основними державними законами» від 21 грудня 1867 р., які розмежовували повноваження і визначали спільні для обох частин монархії справи. Управління монархією здійснювалося за допомогою так званих Спільних Делегацій з представників Державної Ради й Угорського Сейму, до компетенції яких належали дипломатичні, військові, фінансові питання. Головним представницьким органом австрійської частини була Державна Рада, яка складалася з палати панів (призначалася цісарем з титулованої шляхти і вищих церковних ієрархів), і палати депутатів (обиралася повним складом крайових сеймів). З 203 місць у палаті депутатів на Галичину припадало 38 (18,7%). До компетенції Державної Ради віднесено фінансово-господарську, військово-оборонну, культурно-освітню, медичну, судову та адміністративну політику. Ухвалені палатою депутатів закони набували чинності після затвердження палатою панів і цісарем⁶⁰.

Виборче право до парламенту тричі змінювалося, розширюючи коло виборців. У 1873 р. запроваджено вибори по округах за куріальною системою. З 353 депутатів Галичину представляли 63 (17,8%). Вибори були відкриті, в курії сільських громад — двоступеневі⁶¹. У 1896 р. набув чинності закон про запровадження п'ятої, загальної курії, де право голосу отримали всі громадяни-чоловіки, яким виповнилося 24 роки. Чисельність палати депутатів зросла до 425 осіб, з них 78 (16%) від Галичини⁶². У 1907 р. куріальну систему було скасовано й запроваджено відносно загальне й рівне виборче право. Право голосу дістав кожний громадянин-чоловік, якому виповнилося 24 роки, який не був позбавлений цього права за злочини і мешкав у своїй громаді принаймні рік. У поділі мандатів між провінціями й національними групами засада рівності не була дотримана; німці здобули перевагу коштом слов'ян, а поляки в Галичині — коштом українців⁶³. З 516 членів палати депутатів Галичину представляли 106 (20,5%). У Галичині замість національного

кадастру (як у Моравії), запроваджено двомандатну систему: сформовано 34 міських (польських) одномандатних округів і 36 двомандатних округів, з яких 27 — польсько-українських у Східній Галичині⁶⁴. Галицькі українці могли здобути 27 мандатів (25,5% галицької делегації). Це дало їм змогу відразу втричі збільшити парламентське представництво, але, зважаючи на значне зростання загальної кількості депутатів, це посилення було відносним.

Чисельність українського представництва в парламенті свідчила, що Відень не розглядав українців як чинник державної ваги. З іншого боку, вони не завжди могли скористатися наданими правами. Кожна виборча реформа розширювала їхні можливості, але ефект був тимчасовим. У палаті панів українці були представлені одним вірилістом (греко-католицьким митрополитом), і тільки в грудні 1905 р. там з'явився українець, призначений пожиттєво (поляки в 1861 р. мали в палаті панів 9 депутатів, у 1914 р. — 52). До кінця 1880-х років українці не були представлені у Спільних Делегаціях. Кількість українських депутатів у Державній Раді в 1861–1873 рр. залежала від крайових сеймів. На перших виборах вона виявилася відносно високою (13 депутатів) завдяки порозумінню з польською сеймовою більшістю й даній їй обіцянці трактувати українське питання як «домашню» справу. Однак у Відні українці розірвали угоду й увійшли до проурядової більшості, навіть німецькі ліберали називали їх «міністерськими мамелюками».

Після цього польські політики всіляко обмежували чисельність українського парламентського представництва. Вже на наступних виборах 1867 р. до парламенту увійшло всього три українські представники від Галичини. Лише один український депутат залишався поза рамками Польського кола, й саме з ним солідаризувалось українське політичне керівництво у краю. Централістичну політику підтримував один український депутат від Буковини. Чисельна у Польському колі група *Gente Rutheni, natione Poloni*, згодом — спроби польських політиків налагодити співпрацю з народовцями, дозволяла трактувати цей клуб як єдину галицьку репрезентацію. Після запровадження прямих виборів українці в особі русофілів одразу здобули 14 мандатів у сільській курії. Український клуб безоглядно підтримував уряд, хоча це йому нічого не давало. Безуспішною виявилася й парламентська політика народовців, які приєдналися до опозиційної частини парламенту, сподіваючись, що на шляху федералізації Австрії з'явиться можливість розв'язання українського питання. Ситуація в Австрії зумовлювала послаблення федералістичного табору⁶⁵.

У 1879–1897 рр. австрійський парламент завдяки припиненню бойкоту чеських представників працював відносно стабільно, роль поляків зростала. У 1879 р. кількість українських депутатів знову впала до трьох. У Відні нікого не турбувало таке мізерне представництво українців, до яких цісар полюбляв звертатися «мій народ». Українці ж усе частіше

твердили, що Відень їх покинув. Народжений у 1848 р. образ «тирольців Сходу» поступався місцем іншій, почерпнутій із казок алегорії — українці в Австрії ставали «попелюшкою народів». Кілька українських депутатів об'єднувалися навколо німецько-централістичних угруповань, які становили парламентську опозицію. З початку 1880-х років до 1907 р. завдяки перебранню проводу в українському русі народовцями кількість українських депутатів зросла пересічно до 10 осіб, однак українське представництво не вело узгодженої політики й ділилося на кілька угруповань, які обстоювали проурядову чи опозиційну політику. Опозиційні українські депутати використовували парламентську трибуну для оприлюднення вад галицької адміністрації. Через нечисленність українське представництво не відчувало відповідальності за розв'язання державних проблем.

У 1907 р. до парламенту було обрано 32 українські депутати від Галичини й Буковини, в 1911 — 31. Лише на короткий час їх вдалось об'єднати у клуб. Невдовзі від нього відійшли кілька депутатів-москвофілів, які декларували належність підавстрійських русинів до російського народу. У 1909 р. виокремився Буковинський руський клуб: виходячи з наявної в їхньому краї відносної рівноваги національних груп, буковинці були більш консервативними й лояльними до Відня, ніж галичани. У 1911 р. клуб на партійній основі заснували радикали. Діяльність українських фракцій координував створений у 1911 р. Український союз. Після 1907 р. в українському представництві переважив курс на опозицію галицькій владі та її віденським протекторам. Українські депутати оголошували «правно-державні застереження» (з подібними виступали чехи, хорвати, серби), де домагалися поділу Галичини і стверджували, що використовуватимуть усі засоби для усунення несправедливості. Серед останніх була й обструкція, однак, на відміну від крайових сеймів, у віденському парламенті вона не мала ефекту й викликала подив інших депутатів. Після вибуху Першої світової війни засідання парламенту були призупинені, а на момент їхнього відновлення 30 травня 1917 р. багато чого змінилося. Політичні декларації зводилися до намірів різних народів здобути власну державність. У промовах українців більш ранній дискурс про зраду австрійським урядом «вірних русинів» був загострений через декларацію в листопаді 1916 р. про виокремлення Галичини й намір австро-німецького блоку відновити Польську державу, арешти й переслідування українців за підозрами в русофільстві, нехтування державою військовими руйнуваннями краю⁶⁶.

Понад півстоліття з моменту утворення в 1861 р. символом галицької автономії і, за влучним висловом польського дослідника С.Гродзіського, «віссю історії Галичини та ключем до розуміння її становища в межах Габсбурзької монархії» був Галицький крайовий сейм⁶⁷. Його правову підставу регламентували додатки до Лютневого патенту — Крайовий статут і Виборча сеймова ординація для Галичини. Галицький сейм налічу-

вав 150 депутатів, з яких 9 (вищі церковні ієрархи, ректори Львівського і Краківського університетів) мали так звані вірильні мандати, а решту обирали по чотирьох куріях: 44 — від великих землевласників, 20 — від міст, 3 — від торгово-промислових палат, 74 — від містечок і сіл. Право голосу залежало від податкового цензу й поширювалося приблизно на 10% населення. Бути обраними до сейму могли австрійські громадяни, які досягнули 30-річного віку. У четвертій курії вибори були двоступеневими, голосування — усним і відкритим. За законами 1896-го і 1900 р. кількість депутатів зросла до 161 за рахунок збільшення представництва від міст.

Компетенція Галицького сейму визначалась як співучасть у законодавчій владі і включала: формування бюджету, рішення в аграрному секторі, фінансування громадських будівель і добродійних закладів, розпорядження в межах загальнодержавних законів щодо громадських справ, релігії, шкільництва, утримання війська, доручені справи. Кваліфікованою більшістю сейм міг змінити власну виборчу ординацію. Законопроекти мали бути урядовими або сеймовими ініціативами. Для введення закону в дію була необхідна ухвала сейму та санкція цісаря. Депутати мали право законодавчої ініціативи у формі законопроекту (не менше 15 підписів) і депутатського запиту (інтерпеляції), що, як правило, скеровувалися до урядової влади.

Українське представництво намагалося висловлювати позицію з більшості питань, однак для цього не завжди вистачало фахових сил. Найбільшою увагою користувалися питання про мову, шкільництво, аграрні відносини, дрібне виробництво, місцеве самоуправління, фінансування національно-культурних товариств, виборча реформа. Інтерпеляції українських депутатів здебільшого стосувалися дій органів влади, що порушували національні права. Політичні питання не належали до компетенції сеймів, однак обговорювалися. Українці використовували сеймову трибуну для промов, у яких указували на свою нерівноправність, формулювали національні вимоги. Промови депутатів публікувалися у пресі без цензури, включно з неприпустимими в інших випадках різкою критикою влади й антипольськими випадками.

Каденція сейму тривала 6 років (за винятком 1867—1869 рр.). Щорічні сесії відбувались у Львові. Керували роботою сейму маршалок і віце-маршалок, яких призначав цісар. Постійно чинним виконавчим органом був Крайовий виділ. Готували питання комісії. Представництво українців у керівних органах сейму було незначним. Посаду маршалка обіймали вихідці з польської аристократії. Посада віце-маршалка традиційно належала українцю, як правило, греко-католицькому митрополиту. Вона була почесною, але маловпливовою. У Крайовому виділі українці були представлені здебільшого однією особою і одним заступником. Посада члена Крайового виділу була важливою. З українців її, як правило, обіймали діячі, прийнятні для польської більшості. Відомі

приклади, коли польські політики блокували обрання українця, побоюючись його високого авторитету.

Виходячи зі структури свого суспільства українці могли претендувати на 51 мандат — 48 зі східногалицьких сільських округів і 3 вірильні мандати греко-католицьких ієрархів. Об'єктивно українське суспільство не було готовим до нових можливостей і обов'язків, які накладало запровадження парламентаризму. Українці сприйняли появу сейму романтично, вбачали його покликання в забезпеченні своєї рівноправності, розглядали сейм не як інституцію влади, а як трибуну для обміну думками. Перші вибори до сейму 1861 р., які проходили в атмосфері політичної нестабільності, виявилися для українців найдемократичнішими: вони перемогли майже в усіх східногалицьких сільських округах. Однак перебіг першої сесії засвідчив, що українці зазнають поразок з усіх питань; рішення ухвалювалися в такому темпі, що вони не встигали зорієнтуватися.

Надання наприкінці 1860-х рр. Галичині статусу польської автономії змістило акценти в розумінні сейму, який мав не представляти й узгоджувати інтереси різних національних і соціальних груп, а реалізовувати польську програму «органічної праці». Право на рішення монополізувала польська шляхта, розглядаючи селян та українців як зайвий баласт. Від других виборів до Галицького сейму 1867 р. й до кінця 1880-х років кількість українських представників зменшувалася: в 1867 р. було обрано 38, у 1870 р. — 32, у 1876 р. — 14, у 1883 р. — 9 депутатів. З 1889 р. кількість українських депутатів почала зростати — до 33 у 1913 р. За час діяльності сейму його депутатами від українців побували близько 200 осіб. Переважна більшість (179) були обрані з курії сільських громад. Серед них були представники духовенства (54), селянства (42) і світської інтелігенції (83, з них 38 мали науковий ступінь доктора) — переважно дрібних чиновників, юристів, освітян.

Основним інструментом зменшення українського представництва було порушення законності на виборах, що носило системний характер і суттєво впливало на їх результати на користь поляків. Галицькі вибори перетворювалися у справжні драми, що інколи межували з комедіями, з купуванням голосів, переловлюванням виборців, бійками, погрозами, арештами, приватними впливами тощо. Для кожного етапу існували свої засоби. Староства погрожували війтам, використовуючи їх правопорушення; поспіхом виконували податкові та інші приписи. Для залякування виборців використовувалися нижчі прошарки населення — волоцюги, п'яниці, злодії, які отримували оплату. У списки виборців включали померлих і пропускали найсвідоміших осіб. У багатьох громадах про термін і місце правиборів заздалегідь не повідомлялося або ж виборчий комісар прибував задовго до визначеного часу і проводив правибори з «певними» людьми. Порушення часу, як правило, мотивувалося «несправним» годинником. Тактика втечі виборчого комісара від

правиборців і проведення правиборів так, щоб про них ніхто не знав, вимагала від останнього неабиякої спритності. У напруженій атмосфері проходив другий етап виборів. Українські виборці з'їжджалися до повітового міста за день до виборів і зупинялися в одному приміщенні. Тут їх обступав підкуплений натовп, що переконував голосувати за польського кандидата. Шум під вікнами подекуди не стихав усю ніч. Агенти перехоплювали виборців на дорогах, тягнули їх у шинки, провокували бійки, які завершувались арештом виборця, вивалили легітимаційні картки, без яких виборців не допускали до голосування. Велика вага надавалася формуванню виборчої комісії, куди до приходу українських виборців включали «певних» людей. У залі для голосування натовп всіляко перешкоджав виборцям. Члени виборчої комісії визнавали недійсними чимало голосів за українського кандидата. Виборчі зловживання особливо спрямовувалися проти лідерів українського руху, аби до українського сеймового представництва входило якнайменше яскравих політиків.

Порушеннями законності не можна пояснити всіх поразок українців. Саме серед них знаходилися особи, які за щедру гостину, обіцянки або через застрашування голосували за урядових кандидатів. Головною причиною дієвості виборчих зловживань була неготовність українських виборців юридично грамотно обстоювати свою позицію. З початку конституційної ери виборчі кампанії належали до першорядних подій. Проходячи в атмосфері суспільного напруження вони не залишали байдужими багатьох мешканців, залучаючи їх до обговорення політичних проблем і виявів громадської активності; підштовхували суспільство до політичної структуризації. Для українців кожні вибори підносили надії на зміни, а невдачі супроводжувалися не тільки розчаруваннями й апатією, а й роздумами над причинами поразок. Протягом конституційного періоду українські політики вчилися перемагати на виборах і врешті почали добиватися помітних успіхів.

У перші десятиріччя сеймова політика українців перебувала в руках русофілів. Населення не знало депутатів, останні не вважали за потрібне з ним контактувати. Українське представництво перебувало в безпорадній опозиції. Тактика зводилася до демонстративних виходів із залу засідань на знак протесту проти неврахування національних вимог. Нові мотиви з'явилися на початку 1880-х років у зв'язку з виходом на політичну арену народовців. Вони сформували нову модель української сеймової політики, яка передбачала: використання сеймової трибуни для декларації національних домагань, активність, висунення пропозицій, зорієнтованих на конкретні результати, зв'язок із виборцями, утвердження авторитету депутатів і забезпечення їм підтримки поза межами сейму, трактування нечисленного українського представництва як повноправної репрезентації всього українського народу в Галичині.

У 1890-х роках українське сеймове представництво опинилось у кризі через розкол з питання опозиційної або урядової політики. Від

початку XX ст. українська сеймова політика активізувалась у зв'язку зі створенням політичних партій. Чільною проблемою українських політичних сил став пошук нової, дійової тактики політичної боротьби. Акцент перенесено з опертя на порозуміння з поляками на масовий рух, який мав служити засобом тиску на підтримку депутатів. Політика українського клубу поєднувала роль політичної опозиції з фаховим аналізом справ, що вимагало від депутатів дещо незвичного ретельного занурення в суть законопроектів і юридично правильного обґрунтування пропозицій. Ідучи назустріч вимогам партій сприяти активізації масових виступів, українські депутати вдавалися до різних форм протесту — «сецесій» (демонстративне складання мандатів), технічних обструкцій (тривале обговорення дрібних і несуттєвих питань). З початку XX ст. почали проводитися з'їзди українських депутатів Державної Ради, Галицького й Буковинського сеймів, що мали визначати стратегію національної політики.

Створений у 1860-х роках баланс сил виявився тривким. Невдоволення українців не було підставою для його перегляду. Питання про зміну виборчого закону до Галицького сейму стало актуальним тільки з кінця XIX ст. з розгортання руху за запровадження загального, рівного, прямого й таємного голосування. Напередодні Першої світової війни ухвалено компромісний виборчий закон (санкціонований цісарем 8 липня 1914 р.). Куріальна система була збережена, але виборчі округи розмежовано за національним принципом. Закон гарантував українцям 61 з 225 мандатів (27,1%). Угода не відповідала амбіціям українських політиків, але спрямовувала міжнаціональне протистояння в легальне русло, знімала напруженість, демонструвала тенденції зміцнення українського руху — і в цьому сенсі була для українців політичним успіхом⁶⁸.

Тривалим процесом було вироблення форм контролю громадськості над діяльністю депутатів. На зламі XIX–XX ст. найбільш практикованою формою спілкування депутата з виборцями були звіти в місцевостях свого округу. Звіт, розрахований на кілька сусідніх громад, проходив як народне віче. Результати праці українських депутатів залишалися неспівмірними до зусиль. Тому періоди «народного одушевлення» на їхню підтримку змінювалися критикою, яку депутати сприймали болісно⁶⁹. Складно було налагодити взаємодію між депутатськими групами і партійним керівництвом. Депутати мусили рахуватися з парламентськими реаліями, які нерідко відрізнялися від уявлень партійних лідерів⁷⁰. Однак тенденція полягала в посиленні взаємодії депутатів зі своїми політичними силами, що забезпечувало вищий рівень політичної структуризації суспільства⁷¹.

Кілька десятиліть парламентської діяльності виробили уявлення громадськості про тип народного обранця. На успішність могли розраховувати два типи депутатів: перший — енциклопедично ерудований, зважений і стриманий у висловах, прийманий у товариському спілку-

ванні⁷²; другий — народний трибун, радикальний оборонець народних прав. Вимоги до українських депутатів були сформульовані на початку ХХ ст. старійшиною української політики Ю.Романчуком: «Ми повинні вибрати сам цвіт нашої інтелігенції, людей спосібних, котрі не уступали би перед репрезентантами інших найкультурніших народів і котрими би ми перед ніким не повстидали би ся»⁷³.

Домінування такого підходу засвідчив проведений Г.Біндером аналіз соціальної структури українського парламентського представництва. У 1897–1918 рр. 90% українських депутатів мали вищу університетську освіту, тоді як у середньому в парламенті цей показник сягав 50%. Подібно високий рівень освіти був характерний для хорватів, сербів, румунів, а чехи й німці залишалися позаду. Виникла парадоксальна ситуація — чим вищим був загальний рівень неписьменності в суспільстві, тим освіченішою ставала його еліта. Інтелігентні верстви як «культурні конструктори» народу відігравали провідну роль за відсутності господарсько сильною еліти і власної політичної влади. Попри переважаючу частку в структурі українського населення селянства, лише 2 з 57 депутатів парламенту цього періоду були рільниками. Популярне серед польського селянства гасло «селяни обирайте селян» в українському суспільстві не працювало. Для українських селян інтелігенція, здебільшого селянського походження, була союзником у протистоянні з двором⁷⁴.

Після 1861 р. розпочалося легальне політичне життя на Буковині. Буковинський сейм складався з 30 депутатів (29 обраних і 1 віриліста — православного архієпископа; з 1875 р. вірильний мандат отримав ректор Чернівецького університету). Вибори відбувалися по 4-х куріях. Пересічно національний склад Буковинського сейму був таким: румуни — 14-16 мандатів, українці (здобули представництво в 1891 р.) — 3-6, поляки — 3-4; німці — 6-7, євреї — 1-2. Маршалками краю ставали вихідці з румунської аристократії. Компетенція Буковинського сейму була такою ж, як і Галицького. В 1904 р. Буковинський сейм ухвалив новий виборчий закон, який був санкціонований цісарем у 1910 р. За ним кількість депутатів зросла до 63, зберігалася куріальна система, але всередині курій місця розподілялися за національною квотою. На виборах 1911 р. українці отримали 17 мандатів, румуни — 23, євреї — 10, німці — 7, поляки — 6. Буковина обирала до австрійського парламенту спершу 5 депутатів, з 1873 р. — 9, з 1907 р. — 14. Останні вибори до австрійського парламенту 1911 р. проводилися за національними куріями: 5 місць надано українцям, 5 — румунам⁷⁵.

Парламентська діяльність була важливим чинником політичної структуризації українського суспільства, виховала нове покоління політичної еліти. В умовах перетворення мас населення із середньовічних підданих у громадян нового часу парламентаризм, що дозволяв відчувати себе співучасником системи влади, привчав людей до відповідальності за дії у політиці, прискорював формування національної свідомості.

Австрійський парламентаризм зробив українське питання «видимим», унеможливив витіснення українців з політичної сфери. Попри недосконалість, парламентська традиція підавстрійських українців у другій половині XIX — на початку XX ст. дисциплінувала широкі верстви суспільства, привчаючи їх до життя в конституційній державі, зробила вагомий внесок у руйнування самодостатнього і строго ієрархізованого світу і світогляду і введення його в орбіту європейських політичних цінностей. Загартування в жорсткій політичній боротьбі, спрямування зусиль політиків на підвищення рівня освіченості й самосвідомості та мобілізацію широких верств утвердило серед українського електорату в Галичині дисциплінованість, високу активність і здатність до самоорганізації на захист своїх прав⁷⁶.

3. Інституалізація українського суспільства. Національна ідентичність

Перший крок до перетворення австрійських підданих у громадян був здійснений реформами освіченого абсолютизму. Йосифінські реформи у перспективі мали безпосередній вплив на становище всіх верств суспільства, активізували їх, сприяли формуванню національної єдності та громадянської самосвідомості. Для народів Габсбурзької монархії, у тому числі й українців, ці реформи стали основою для переходу від середньовічного станово-династичного типу мислення до новочасної політичної культури. Реформи освіченого абсолютизму суттєво змінили життя українського селянства. Упорядкування підданського статусу і обмеження повинностей покращили становище селян і обмежили свавілля шляхти. Після скасування особистої залежності селяни — в їх свідомості — стали не «панськими», а «царськими» підданими⁷⁷.

Йосифінська політика нібито клином втискала протекціонізм між двором і громадою у надії, що так гарантує безпеку держави. Завдяки цьому селянство, вважаючи двір джерелом усіх тягарів і нещасть, а циркульну владу — охоронцем, оперлося польським конспіративним організаціям⁷⁸. Далекосяжний вплив на конструювання польської та української національної ідентичності мали події 1846 р., коли спроба польського повстання в Західній Галичині перетворилася на різню польської шляхти галицькими селянами. Ці події продемонстрували потенціал колективної дії селянства, а також спричинили польський «страх селянства» і соціальних реформ⁷⁹.

Єдиною українською інституцією в Галичині до 1848 р. був створений на базі Ставропігійського братства Ставропігійський інститут, який об'єднував науково-інтелектуальну еліту староруського кола. Компроміс, з яким Відень підійшов до братства (згідно з указом 1787 р. всі церковні братства мали бути ліквідовані), надав додаткової ваги амбіціям української еліти, які потребували «зовнішнього» визнання. Титу-